

בולבע און קארטאפֿל – צוויי ווערטער מיט ייִחות

Bulbe och kartofl – två ord med gamla anor

Potatis

Erdepl, yavkes, barabolye, mandebre, greln, zemikes, gaydekes, balabanes, bulbes eller *kartofl* – också på jiddisch har kärt barn många namn, varav de två sistnämnda är mest bekanta. De är också de vanligaste av de tio. Skillnaden mellan dem på jiddisch är nog mer en regional än en stilistisk fråga.

Potatis, potäter, kartoffler, pantoffler, jordpäron, (jord)pärar, joapel (jordäpple), knöl, knuda eller varför inte *plugg* är bara några av de svenska dialektala varianterna av samma rotfrukt.

De två vanligaste jiddischorden *kartofl* och *bulbes* har båda gjort en intressant etymologisk resa. *Bulbe* kommer sannolikt från litauiska *bulve*, som i sin tur har latinskt ursprung, *bulbus*, 'lök'. Jämför det engelska ordet *bulb*, 'blomsterlök' eller 'glödlampa', vilket också motsvarar dess form. Också polskan har detta ord, *bulwa*, med betydelsen 'rotknöl'.

Men inte nog med detta; *bulbus* kommer i sin tur från grekiskans *bolbos*, som har betydelsen 'tjock rot'. Voilå!

Men *kartofl* då? Jiddischordet kommer säkert från tyskan men hur kom det dit och kläddes i germansk språkdräkt? Det börjar längre söderut: *Tartuffe* och *tryffel* är bekanta ord, på italienska heter det *tartufo* och kommer från latinets *terrae tuber*, 'något uppsvällt i jorden'.

Men hur kan *tartufo* ha med *kartofl* att skaffa? Jo, det finns en fonetisk "bøjelse" att ibland byta ut *t* mot *k*, vilket kan förklara *kartufo* och senare varianter.

Tartufo betyder förresten förutom 'tryffel' även 'hycklare' och det är väl så vi känner det från Molières komedi från 1664 under namnet *Tartuffe*. Fast på franska har tryffeln försvunnit och kvar är enbart betydelsen 'skenhelig, hycklare'.

Svenskans *potatis* kommer från spanskans *patata*, ett ord som märkligt nog har haitiskt ursprung. I Latinamerika, den älskade potatisens ursprungskontinent, säger man hellre *papa*.

Sill och potatis var stapelföda i Fattigsverige och det var det också en gång i Jiddischland. *Broyt*, bröd, var också viktigt för överlevnaden. Sedan hade man förstås *tsibele* och *knobl*, lök respektive vitlök som extra tilltugg och vitamintillskott. Höna, fisk eller annat kött var i allmänhet reserverat för Shabes.

I folksången *Bulbes* besjunger man potatisen men inte dess lov utan snarare tvärtom:

Zuntik – bulbes! Montik – bulbes!

Dinstik un mitvokh – bulbes!

Donershtik un fraytik – bulbes!

Ober Shabes in a novene – a bulbe-kigele!

Un zuntik – vayter bulbes!

Broyt mit bulbes! Fleysh mit bulbes!

Varemes un vetshere – bulbes!

Ober un vider – bulbes!

Ober eyn mol in a novene – a bulbe-kigele!

Un zuntik – vayter bulbes!

Ober bulbes – vider bulbes,

ober un vider – bulbes,

vider un oder – bulbes!

Ober Shabes nokhn tsholnt a bulbe-kigele!

Un zuntik vayter bulbes!

ober un vider – om och om igen

varemes un vetshere – middag och kvällsmat

in a novene – (ironiskt) för omväxlings skull

a bulbe-kigele – från *kugl*, en sorts potatispudding

tsholnt – en långkokt Shabesgryta med kött, potatis, gryn och bönor

I Mordechai Gebirtigs sång *Kartofl-zup mit shvomen*, potatissoppa med svamp, möter man en frustrerad mor, som inte kan ge sina barn det de önskar:

“Vad får vi till middag idag, mamma lilla? frågar Yosele, – jag vill äta potatissoppa med svamp. – Har man hört på maken en sådan *khutspe*, du vill ha potatissoppa med svamp, när jag har lagat vitlökssoppa, som inte, må det vara förbjudet, ska förgifta dig”.

Och så fortsätter det med äldsta dottern Sosele, som vill ha mat som rika knösar, *ferfelekh* i buljong. Och minstingen Khayelet, petig som hon är, *bobekeh* med *kluskelekh*. Och detta när det inte finns en groshn i huset. Ack och ve, en fin vitlökssoppa har hon lagat men ingen vill äta den, inte hennes man heller.

Den ganska långa sången slutar med att modern ger sin man en känga när han kommer hem och ser alla sitta och hänga med trumpna miner. “Du hör vad de vill ha, så laga då åt dem sånt som man äter i de fina salongerna när det inte finns en groshn i huset!”

– *Vos tut zikh do? – fregt's manele, derzeendik mikh beyzelekh, – vos sitst ir azoy broygezlekh, aropgelozt di nezerlekh? – Gehert a khutspe, okh un vey, par-nose-geber mayner! Gekokht a fayne knobl-zup un esn vil nisht kayner. Kartoffl-zup vil Yosele, ferfelekh mit rosl Sosele, bobekeh mit kluskes ir gor gib, nu, kokh zey fayne shpayzelekh, vi in yene raykhe hayzelekh, az kayn groshn iz nishto in shtib, oy, knobl-zup hot oykh mayn man nisht lib.*

khutspe (jid. khutspe) – ungefär fräckhet

ferfelekh – plural av *farfl*, små pastarutor, som efter att ha rostats i ugnen kokas t.ex. med stekt lök

bobekeh – (stora) bönor

kluskelekh – finns i många varianter; några påminner om gnocchi, andra om klimp av deg eller potatis, med eller utan fyllning